

Rabszolgasors

TARDY LAJOS: A TATÁRORSZÁGI RABSZOLGA-KERESKEDELEM
ÉS A MAGYAROK A XIII—XV. SZÁZADBAN

Tardy Lajos professzor, nagytudású Kelet-kutatónk a mindennapok történé-
mének hallatlan érzékű megelevenítője. A kaukázusi, mohamedán és nyugati forrá-
sok fáradhatatlan búváráként a „nagy történelem” bűvópatakjait nyomozza, azt, ami
„kimaradt a történelemből”. A Magyar Nemzet olvasói időről időre meglepetéssel
olvashatják egy-egy tanulmányát, mert ezek „jelentéktelenségükben” szinte tapint-
ható közelségbe hozzák a múltat, amelynek eddig csak csatáit, hódításait, hódoltsá-
gát vagy nagy tudósainak tudományát ismertük. Új könyve is ilyen meglepetés, és
nemzeti történelmünk távlatait messze kiterjeszti, mert a benne szereplő magyar
rabszolgák nagy része Julianus magyarjai közül, a Volga mentéről került ki. Ezek-
nek a Keleten maradt magyaroknak rabságba került leányairól, legényeiről kapunk
hírt e kitűnő könyvben.

Rabszolga! Mi jut eszébe erről az átlagos műveltségű magyarnak? Feldereng
benne egy sereg emlék az antik világból, pannóniai sírkövek jutnak eszébe, ame-
lyeket felszabadított rabszolgák állítottak, s tud arról, hogy közöttük mennyi mű-
velt ember volt, mérnök, orvos, bölcselelő, íródeák és mesemondó. De eszébe jut Ma-
dách „milliók egy miatt” megrendítő látomása a piramisépítők nyomorú sorsáról. Egyi-
kében-másikában talán feltűnnek — a korok váltóáramában — Michelangelo kinló-
dó rabszolgái, de velük együtt a rabszíjra fűzöttek menete, amely a hódoltság ko-
rában szinte évről évre indult Kisásziába, sőt Egyiptomba. Nyelvünkben az otthon-
tól elszakítotttság, a kiszolgáltatottság, a szenvedés képzetei társulnak e szóhoz. Fel-
déződnek az első világháború munkára fogott orosz hadifoglyai, amint esténként a
patakparton halkán énekelve vágyódtak haza. Legtöbbjüket megkedvelték, szinte
családtagnak tekintették. Eljátszogatnak a kicsinyekkel, szép madarakat csináltak
nekik hasított forgácsból. Gondolom, ez mindenkor így lehetett, hiszen a rabszolga
érték volt, pénzt adtak érte, vigyáztak tehát reá s ő is igyekezett kibékülni sorsával.
Tardy könyvében olvashatjuk például (107. lap), hogy egy magyar rabszolganő 1483-
ban azért nyeri vissza szabadságát, mert addigi tulajdonosát gyermekkorától kezd-
ve táplálta és nevelte, és húsz éven át szolgálta házában.

Tardy Lajos könyvének minden szavából a múlt valósága szólal meg. Lapoz-
zuk végig, tallózzunk gazdag adattárában.

A kötet az 1241-es tatárjárástól 1475-ig, Genova fekete-tengeri kereskedelmének
összeomlásáig mutatja be a tatár rabszolga-kereskedelmet, amelyet főként a Volga
melléki Aranyhorda és a krími tatár kánság űzött. Nem tárgyalja tehát e fejedelem-
kori Erdélyt, ahonnan szinte évente hurcolta el a lakosságot a krími tatárok zsák-
mányra éhes hada.

A könyv első része a magyar—tatár kapcsolatokat tárgyalja a mondott időben,
és a bevezetőben azt a hosszas diplomáciai érintkezést mutatja be, amely megelőzte

a tatárjárást. Több mint 30-szor (?) járt tatár követség Béla udvarában és a meg-
egyeződést végül is az hiúsította meg, hogy Béla nem volt hajlandó a kántól követelt
„kun szolgálakat” kiszolgáltatni. A tatárjárás után Béla orosz és lengyel házassági kap-
csolatokkal szerzett szövetségeseiket a tönkrement ország határainak biztosítására.
A tatárjárást követően élénk diplomáciai kapcsolat alakult ki a tatárokkal, a cél va-
lamiféle „modus vivendi” biztosítása volt. A tatár kánok többször tettek szövetségi
ajánlatot — természetesen adófizetés fejében — IV. Bélának. Miután a pápa segít-
sége csak ígéretes volt, Béla király a „hintapolitika” taktikájához folyamodott. Si-
került is halogatnia a támadást, amely csak Kun László alatt, 1285 tavaszán pusztí-
totta végig hazánkat, de ekkor már a magyar és a székely hadsereg úrrá tudott
lenni a támadókon s azok megtizedelve menekültek, foglyaik pedig kiszabadultak.
Még arra is volt példa, hogy a betörő tatárok egyes csoportjai letelepedtek nálunk,
és egy-két nemzedék alatt elmagyarosodtak. Ezzel le is zárult a magyar—tatár kap-
csolatok első, félelmes szakasza s a továbbiakban békés útra terelődött, amit csak
néha szakítottak meg határ menti betörések. Tardy Lajos ezeket is végigköveti. Ezek-
nek szépséges emlékei középkori, gyepűmenti templomaink, Szent László legendái,
az elrabolt magyar leány megszabadításával. Megragadó erejű elbeszélés a váradi
patrocinium csodái, ugyanebben a légkörben fogant.

E történeti események alatt indul meg az itáliai gyarmatvárosokkal a Fekete-
tenger partjain a rabszolga-kereskedelem és a sokfajta nép között ekkor szerepelnek
először magyarok (ungarus, ungalus) és maniarok (mandzsarok). A rabszolga-keres-
kedelem két legfontosabb központja Kaffa és Tana volt, az itt kötött eladási szer-
ződések, „átvételi elismervények” e kor rabszolga-kereskedelmének becses forrásai.
Közben egy új, hatalmas ellenség tűnik fel Kisázsia felől: az oszmán törökség. Ha-
dai egyformán fenyegetik a Balkánt és hazánkat, de a tatár érdekeltségű fekete-
tengeri kereskedelmet is. Zsigmond királyunk, felismerve a közös érdeket, szövete-
séget köt a tatár kánssággal s hozzájuk csatlakozik az ugyancsak fenyegetett Genova
is hajóhadával. Ezt a szövetségi rendszert súlyos csapás éri Konstantinápoly elesté-
vel. Mátyás királyunk az orosz cárral kötött szövetségben keres erősítést, igaz ugyan,
hogy most elsősorban Lengyelország ellen, de Délre is tekintve.

Ez a tallózó kivonat aligha érzékelteti azt a gazdag anyagot, amit Tardy Lajos
felkutatott és a magyar értekező próza legjobb hagyományainak szellemében izgal-
mas olvasmánnyá varázsolta.

A könyv II. fejezetének címe „Magyarok a tatárföldi missziókban XIII—XIV.
század”. A káni udvarral való elmélyült kapcsolatok nyomán sor kerülhetett a misz-
siós tevékenységre is. Tudvalevő, hogy a ma románok és csángómagyarok által la-
kott Kárpátokon-túli terület a XIII. században még tiszta kun volt és az első térítő
missziók éppen hazánkból indultak Kelet felé. Tőlünk indult útjára Julianus barát
is a Volga melletti magyarokhoz. A tatároktól hozzánk jövő követek közt Tardy La-
jos meglevenítő erővel rajzolja meg a tatár kánok egyik angol származású követé-
nek — nagyvonalú kalandorának — alakját. Ez egyúttal tolmácként is szolgált, ma-
gyarul is tudott s ismerte az akkori „világnyelveket”. A krími és volgai tatároknál
magyar ferencesek térítették, sőt a rabszolga-kereskedelem központjában, Kaffában
két ferences kolostor is működött, és szerzetesei nagyrészt magyarok voltak. Tudva-
levő, hogy a tatárok vallási tekintetben igen türelmesek voltak. Özbeg kán legbi-
zalmasabb tanácsadója például egy magyar minorita szerzetes volt: Magyar Éliás.

Az eddigiek voltaképpen a rabszolga-kereskedelem hátterének rajzát szolgálták.
Erre a III. részben kerül sor. Itt először tömör, világos áttekintést kapunk a rab-
szolgaság intézményének történetéről. Ebből most csak Ibn Ruszta tudósítására em-
lékeztetek, amely rólunk, magyarokról szól. Arról tudósít ugyanis, hogy honfoglalás
előtti őseink a szláv törzsek közül ejtett rabszolgáikat Bizáncnak adták el. De a
történeti Magyarországon sohasem volt keleti és nyugati mértékkel mért rabszolga-
tartás. A nagy világvallások (kereszténység, iszlám) tanítása is enyhítette a rabszol-
gák sorsát és szabályozta szabadabbá válásukat. Érdekes adatokat kaphatunk a ma-

gyarországi rabszolgaárakról. Íme egy példa: „Egy szép rabszolgánő ára tíz dínár, de hadjáratok idején három dínárért is hozzá lehet jutni. Jőmagam — írja egy nálunk élt mohamedán férfi — vásároltam 10 dínárért egy rabszolgasorban született rabnőt, akinek szülei és fitestvérei is ott éltek. Tizenöt éves volt, szebb a telesholdnál, haja, szeme éjfékete, bőre hófehér. Tudott főzni, varrni, számolni...” Csak mellesleg, hogy az értékről tájékozódni tudjunk: „egy dínárért húsz bárányt vagy harminc juhot vagy pedig gidát vásárolhatsz” — írja ugyanez a férfi a XII. század közepén. A leány értéke tehát 200 juh volt!

Nálunk később a rabszolgaság elenyészik, bár Brassóban a szász kalmárok még Hunyadi János korában is úzik. Ám ez kivétel, mert a rabszolga-kereskedelem a középkorban a genovaiak, velenceiek és katalánok kezén van, „gyűjtőterületük” pedig a dél-oroszországi tatár kánság. A vásár szabályszerű jegyzőkönyvek, adásvételi szerződések kíséretében történt, ezek e kor szomorúan érdekes dokumentumai. E kereskedelemről bőséges részt kértek az iszlám hatalmasságok is: hadseregükbe legényeket, háremükbe leányokat vásároltak. A cserkeszek, alánok, oroszok mellett a rabszolgák közt találjuk a „madzsarokat” is, mármint a Volga menti magyarokból terelt szerencsétleneket. Számuk nem lehetett nagy. Nyugaton a XV. században évenként átlag tízezer rabszolga került piacra s ezek mind Dél-Oroszországból és a Kaukázusból valók voltak. Sajnos, sem a szerződések neveiből, sem pedig a származási helyekből nem tudunk biztos következtetéseket levonni, mert például összefoglaló név a „tatár”, de ez csak annyit jelent, hogy a tatár piacról érkezett, s emögött különféle nemzetiségű embereket kell elképzelnünk. Az egykorú közjegyzői okiratok feldolgozásában kiemelkedő jelentőségű G. I. Bratianunak, a kiváló román gazdaságtörténésznek munkássága. Tardy Lajos is hosszan hivatkozik reá és a többi kutatóra, különösen a magyar rabokra vonatkozó közléseikre. Ezek a rabok, akár csak társaik, szinte Európában találták új „otthonra”. Közülük — mint említettük — aránylag kevés lehetett a magyar, talán azért, mert a Volga mentiek jó része már beleolvadt a tatárságba. Az egyik krétai közjegyző 406 rabszolga neve között csak egyetlen magyart találtunk. Szomorú, hogy a rabszolgák életkora, a fiúké, lányoké 10—15 év. A genovai kereskedők ezeket helyi „vállalkozóktól” vették át, ezek pedig vagy fogságba esetteket árultak, vagy pedig a szűkölködő szülők adták el szolgáskorba gyermekeiket.

Tardy könyvének utolsó fejezete „Dunai és volgai magyar rabok a Krím félszigeti embervásárokon” címet viseli, s voltaképpen megkoronázza a művet. Több magyar rabszolga adásvételi szerződésének szövegét adja e fejezetben. Hallatlanul érdekes, hogy Vásáry István adatait kiegészítve, Tardy az első világháborúig tudja követni az egykori volgai magyar nép emlékezetét. Megrajzolja ezek szétszóródását egészen a Kaukázusig s közben szerét ejti, hogy bonyolult filológiai kérdéseket is tisztázzon (például a „lach”-ok kérdése).

Bármennyire is méltatlan a könyv gazdagságához és a hozzáfűzött 55 oldalnyi jegyzethez (amely felér egy külön könyv anyagával!) e tallózás, annyi nyilván kiderült belőle, hogy Tardy Lajos könyve a Keleten maradt magyarság „sírfehéríté”, epitáfiuma. Hatalmas vállalkozás volt, hatalmas levéltári és irodalmi anyagot dolgozott fel és hatalmas kitekintést adott a XIII—XV. század rabszolga-kereskedelmének megismertetésével valamire, amire eddig nem nagyon figyeltünk. Mi lenne ez? Például az, hogy nemcsak a kereszties hadjáratokon keresztül és a Nyugatra jutott keleti mesekönyveken keresztül honosodott meg Európában a keleti mesekincs, hanem azoknak a rabszolgáknak a révén is, akik nyugati családokhoz kerülve távoli hazájuk csodáiként mesélték a képzlet ezeregyéjszakáját. Érdekes, hogy a quattrocento freskói szerint a keleti rabszolgák megtarthatták nemzeti viseletüket, s ezek új szint hoztak az európai nagyvárosok forgatagába.

A szerződések, jegyzőkönyvek természetesen semmit sem tartalmaznak a rab-

szolgáknak a mindennapi életbe való beilleszkedéséről s általában arról a szellemi magatartásról, amely ezekben az emberekben kifejlődött. Gondoljuk meg: nemzeti-ségi társadalmakból, falvakból, családokból, egymást értők környezetéből teljesen idegen közegbe jutottak, magukra maradva, kiszakítva a biztonságot jelentő közösségből, kiszolgáltatva gazdáik kényének-kedvének. Nyilvánvaló, hogy kezdetben a fatalizmus valamiféle árnyalata volt a kétségbeesés „ellenmérge”. Valami „mindegy, hogy kié vagyok, csak életben maradhassak” beletörődése. Ezt követhette az új viszonyok közé való lassú beilleszkedés életösztone. Az „ahogy lehet”-en belül még a tánra perdülő jókedv s még a szerelem is, hiszen az ember mindig ember marad! Sok és alapvető különbség ellenére is valami hasonló lelki átalakulás játszódik le az emigránsok közt is: csupa ismerős és rokon közül, csupa ismeretlenbe jutnak s lassan ahhoz kell idomuljanak. A rideg rabszolgaszereződések így telnek meg együtt-érzésünkkel, messze felülemelkedvén azon, hogy vajon az „áru” magyar volt-e, netán cserkesz, orosz, vagy talár. Így jut a történelem mindennapja, a mindennapját élő mai ember ismeretkörébe, így válik egy-egy név vagy adat ismét léletté.

Tardy Lajos könyvének nagy történelmi értékén kívül ezek az inponderabiliák adnak külön értéket. Ezek kulcsa: érző lélekkel s nem csupán adatvággyal kell olvasnunk a könyvet. (*Akadémiai.*)

LÁSZLÓ GYULA

Kristó Gyula—Makk Ferenc: III. Béla emlékezete

Egyén és történelem. Az elmélet szintjén és egy személy sorsának vizsgálatakor egyaránt számos új gondolat, kérdés és válasz vetődhet fel, ha a kettő egymásra vonatkoztatott elemzésére teszünk kísérletet. Akár egy jeles államférfi, akár más vagy kisebb formátumú személy, személyiség portréját kívánjuk megrajzolni, nem kerülhetjük meg ezt a kérdéskört, legalábbis válaszolnunk kell arra: hősünk teljesítette-e azokat a feladatokat, amelyeket a történelem szabott ki rá.

A Magyar Helikon Bibliotheca Historica sorozata, miként a már korábban megjelent István király emlékezete és László király emlékezete is bizonyítja, hármaskeretet biztosít a vállalkozó szerzők számára, hogy a fenti kérdésre is válaszolva a középkori magyar állam egy-egy nagy uralkodójának alakját megrajzolják. A bevezető tanulmányból, forrásgyűjteményből és képanyagból álló műveket forgatva az olvasó nemcsak a történész kutatómunkájának végeredményét veheti kézbe, hanem e munka alapjai, a források felől is tájékozódhat. A *III. Béla emlékezete* című kötet is így tagozódik. Bevezetőjét, a közölt források gyűjtő, válogató és fordító munkáját Kristó Gyula és Makk Ferenc, a képanyag összeállítását Marosi Ernő végezte.

III. Béláról már többször alkotott véleményt a magyar történettudomány. A történelmi kutatások múlt század végi nagy fellendülése idején Forster Gyula szerkesztett gyűjteményes kötetet *III. Béla magyar király emlékezete* címmel. A két világháború közötti historiográfia a középkori magyar nagyhatalom megteremtőjét, a hódítót ünnepelte személyében, a marxista történetírás a magyar feudalizmus fejlődéstörténetébe ágyazva vizsgálta uralkodói tevékenységét. A szerzőknek mégsem volt egyszerű dolguk, hiszen a királyról, akinek „történetírója sem volt”, a fellelhető összes forráshelyet átnézve kellett összegyűjteniük az anyagot, hogy valósághoz hű